

ANTON WESTERLAKEN

Alleen een plek om je accu op te laden?

Over de 'producten' van de kerk en de vakbond

Kerken inspireerden tot maatschappelijke organisaties, en zagen daardoor hun taak veranderen. Maatschappelijke organisaties inspireerden tot de verzorgingsstaat, en zagen hoe de staat veel van hun werk uit handen nam. De kerk is nu vooral een plek om af en toe je accu op te laden. Maar is dat alles? Hebben kerken verder geen functie meer voor de cohesie van de samenleving? Jawel, maar zij laten zich de kaas van het brood eten door nieuwe instellingen met minder expertise en commerciële bijbedoelingen. Nieuwe coalities tussen kerken en maatschappelijke organisaties zoals de vakbeweging zijn nodig, zo leert een vergelijking tussen de 'producten' van kerk en vakbeweging.

Internet is één van de vensters op de wereld vandaag de dag. Zowel de kerk als vakbonden bedienen zich royaal van het nieuwe medium. Klik je naar 'kerk/dienstverlening' of naar 'vakbond/producten', dan zie je hoe zij laten zien, soms veelkleurig, wat zij in huis hebben. Het aanbod van kerkelijke diensten varieert van een dienst van Woord en Gebed tot praktische bijeenkomsten. Op de *sites* van de vakbeweging vind je verzekeringsproducten en belangenbehartigingsproducten, want vakorganisaties rekenen het ook tot hun taken mensen te beschermen en te ondersteunen. Rode draad op deze Internet-pagina's is dat steeds het individu wordt aangesproken. Een verschil tussen vakbond en kerk is het soort ondersteuning: praktisch materieel of geestelijk en pastoraal. Wie materiële ondersteuning nodig heeft, heeft op pastoraal terrein misschien geen enkel probleem. En mensen die niet weten hoe ze hun

geld het snelste weg krijgen, zouden pastorale begeleiding op prijs kunnen stellen. Uit de Internet-pagina's blijkt nog enige samenhang tussen de zorgpakketten die kerk en vakbeweging aanbieden. Is dat de enige samenhang die nog rest? Het is in elk geval niet altijd zo geweest, zo leert de ontwikkelingsgang van kerk en vakbeweging in de afgelopen eeuw.

ONTWIKKELING OP KERKELIJK VLAK

In de loop van de negentiende eeuw tekende het liberale denken de samenlevingen in Europa. Er ontstonden grote tegenstellingen tussen een bovenlaag van nieuwe en oude rijken en brede onderlagen die door de bovenlaag als gebruiksmiddel werden gezien. De voorbeelden uit de textiel, de mijnbouw, en ook de landbouw zijn veelvuldig en soms dramatisch beschreven. Nu ruim een eeuw geleden kwamen mensen naar voren, nadrukkelijk ook vanuit kerken, die stelden dat deze werkelijkheid niet in overeenstemming was met de bijbelse boodschap en opdracht. In Nederland werd op protestants erf de 'sociale kwestie' spraakmakend aan de orde gesteld door A. Kuyper, die ook buiten Nederland effect had. Omvattender was de encycliek *Rerum Novarum* van Paus Leo XIII.¹ Er waren verschillen in analyse en accenten tussen deze twee bewegingen, maar kern was dat deze werkelijkheid niet geaccepteerd mocht worden. Deze kritiek, op basis van een analyse van de samenleving door de kerk, leidde tot allerlei maatschappelijke actie. De kerk koos in die periode duidelijke positie en had daarbij invloed. Zij was duidelijk normstellend en daarmee controlerend, en stimuleerde actief. Opvattingen van de kerken waren richtinggevende uitspraken voor mensen, ook buiten de kerken. Kerkelijke opvattingen en suggesties bepaalden de inrichting van de samenleving.

Het was een opvallende beweging aan het einde van die

eeuw. De kerk was immers in de negentiende eeuw niet altijd een toonbeeld geweest van kritiek op sociale verhoudingen in de samenleving. Eerder was sprake van bondgenootschappen tussen kerken en machtsstructuren die niet altijd in het voordeel van ‘gewone’ mensen waren. Er waren veel verschillen tussen katholieke en protestante kerken, maar een overeenkomst was dat de kerken geen kritiek leverden op de sociale tegenstellingen. De wending eind negentiende eeuw activeerde met name mensen met een kerkelijke achtergrond. Veel van de huidige maatschappelijke organisaties – werkgevers- en werknemersorganisaties, politieke partijen, zorgorganisaties – ontstonden in die periode. Mensen namen het recht zichzelf te organiseren en de feitelijke situatie niet te accepteren. Wat nu de ‘civil society’ heet, begon toen, met in de voorhoede kerkleden die het appèl dat op hen werd gedaan serieus namen. Dat kon leiden tot strijd binnen die kerk, het leidde in ieder geval tot strijd buiten de kerk, vanwege de ‘architectonische kritiek’ op de samenleving. Mensen organiseerden zich om de situatie te veranderen.

Terugkijkend op die periode zijn enkele waarnemingen relevant voor de situatie van nu. De eerste is dat de kerken werden herkend en erkend in hun rol in de overdracht van waarden en normen. Voor dit type ‘product’ hadden kerken, met hun toetsing van ontwikkelingen in de samenleving aan bijbelse noties, vrijwel een ‘alleenvertoningsrecht’. De kerken – tweede waarneming – slaagden er bovendien in een effectief appèl te doen op hun mensen. Die gingen concreet aan de slag met de zorgen die hun kerk uitte en vormden organisaties. Deze organisaties hadden eigen taken, andere dan die van de kerk zelf, maar de relatie met de kernboodschap van de kerken zelf was zichtbaar. Het Koninkrijk van God werd niet straks en ver weg gesitueerd, maar moest ook hier en nu zichtbaar gemaakt worden. Soms was er wel discussie over wat wel en wat niet tot de taken en ‘producten’ van de kerk hoorde, maar

men was niettemin op brede schaal praktisch aan de slag. Wezenlijke ordeningsprincipes – derde waarneming – van de Nederlandse samenleving zijn in die tijd ontstaan, zoals subsidiariteit en verantwoordelijkheid in eigen kring. Ze zijn nog makkelijk te herkennen in de inrichting van de Nederlandse samenleving van nu, ook al is Nederland intussen vergaand gesecculariseerd en herkennen velen die inrichtingsprincipes niet meer als elementen van een kerstening.

DE KERK VANDAAG

De kerk van vandaag laat een heel ander beeld zien. Het gezag is verdwenen. Onderlinge samenwerking gaat moeizaam en wordt meer beleefd als noodzaak dan uit een inhoudelijke gedrevenheid. Op veel plekken komt de kerk op mij vooral over als een verschijnsel van de gegoede burgerij. Wordt dat beeld alleen veroorzaakt door vergrijzing en afwezigheid van jongeren? Of is de maatschappelijke positionering van de kerken weer vergelijkbaar met de situatie halverwege de negentiende eeuw? Ik zie vandaag vooral mensen zich in de kerk verzamelen om te horen dat de werkelijkheid van de samenleving niet deugt. De kerk is vooral een zondagse ontmoetingsplaats van gelijkgestemden. Zwervers, verslaafden, bijstandsgerechtigden zul je er niet gauw zien, al zijn ze wel vaak een onderwerp in de kerk. Onderdelen van kerken zijn actief gebleven in het maatschappelijk activisme – arbeidspastoraat *DISK*, werkgroepen als *Arme Kant van Nederland/EVA* (economie, vrouwen, armoede) – maar er is geen echte band en weinig communicatie met de burgerlijke hoofdgroep. Aan de ene kant zijn er kerkleden die actie voeren voor een hoger sociaal minimum, aan de andere kant zijn er kerkleden die niet weten waar zij dit jaar voor de zoveelste keer met vakantie naar toe zullen vliegen. Het komt niet tot een kortsluiting tussen die twee belevingen van mensen, die niettemin denken dat zij samen ‘kerk zijn’.

Natuurlijk is het aantal kerkleden vandaag geringer dan ruim een eeuw geleden. Verder constateer ik bij de kerken in Nederland veel gebreken van een organisatie aan het einde van haar levenscyclus. Matig management; matig personeelsbeleid; een structuur die meer gericht is op behoud van instituties en posities dan op de vraag van mensen op de kerkvloer; spanningen tussen stafdiensten en professionals; toenemend amateurisme in de uitvoering van kerkenwerk; financieel geen mooi perspectief. Jammer is vooral het slechte management van het nog opmerkelijk omvangrijke leger vrijwilligers dat meer ondanks dan dankzij kerkelijke sturing goed functioneert. Een regulier bedrijf zou al lang tot een indringende sanering zijn overgegaan en met name veel meer halen uit het 'goud' van al die vrijwilligers. De potentie van de evangelische boodschap wordt momenteel zo weinig effectief gecommuniceerd dat het groeiende deel van de samenleving dat geen kennis meer draagt van kerkelijke opvattingen, ook niet meer geïnteresseerd is in de zorgproducten van de kerk. Zo kon opwinding ontstaan over de uitspraak van bisschop Muskens dat een arme het recht heeft een brood te stelen als hij anders zich niet in leven kan houden. Velen verweten de bisschop dat hij opriep tot proletarisch winkelen doordat ze niet wisten dat wat hij zei al heel lang tot de leer van de kerk hoort – de 'sociale hypotheek' op eigendom – en een duidelijke plaats heeft in de rooms-katholieke sociale leer. De bisschop vertelde gewoon wat in zijn catechismus staat – geen nieuwsitem dus.

Het is uiteraard mooi dat het 'brood van Muskens' vervolgens een bewustmakende rol ging spelen aangaande armoede in Nederland. Maar de aanvankelijke opwinding toonde ook aan dat de sturende normerende rol van de kerk is opgehouden. Deze verschuiving naar de achterbanken van de samenleving heeft geleid tot andere 'zorgproducten' van de kerk. Kerken zoeken in hun aanbod aansluiting bij de individualisering; grote ontmoetingen en vormen van beleving van gemeenschap worden, behoudens

de (zondagse) kerkdiensten, minder aangeboden. Voor iedere doelgroep is een eigen activiteit. Bijbelstudiegroepen zijn klein geworden en gaan over theologische en dogmatische vraagstukken. Bundeling van die opvattingen of leerervaringen komen niet of nauwelijks georganiseerd naar buiten. De kerk is (politiek) voorzichtig geworden in het maatschappelijk debat. Dat komt door de meningsverschillen onder de kerkgangers, maar ook door gevoeligheden in de maatschappelijke positionering. Je moet een kwetsbaar imago niet blootstellen aan extra risico's. De 'zorgproducten' van de kerk aan het begin van de 21^e eeuw zijn (weer) vooral gericht op de mens als individu en zijn/haar zieleheil of 'persoonlijke groei'. De meeste producten zijn persoonsgericht, nog maar weinigen gericht op samenlevingsvragen. Ik constateer dit zonder verwijt. 'Solidariteit' werkt alleen nog als het een gezicht heeft, een persoon – al is het ver van ons vandaan – met wie je je kunt identificeren en die ondersteuning nodig heeft.

Natuurlijk, we hebben ook een actie van de kerken gehad tegen de 24-uurseconomie en voor behoud van collectieve rustmomenten. Maar over de hele linie bezien lijkt de tijd van kerkelijk geïnspireerde grote maatschappelijke acties voorbij. De aanbieder van het kerkelijke zorgpakket pijnigt zich nu vooral met de vraag: hoe kan ik die individuele kerkganger ondersteunen, wapenen tegen de complexe grote buitenwereld? De kerk is nu vooral een plek om te schuilen, een plek waar je warmte en gezamenlijkheid ontmoet – zaken die elders in de samenleving zijn weggesaneerd. De kerk zou ook voor niet-kerkelijken een moreel ijkpunt kunnen zijn voor de ontwikkeling van de hele samenleving. Maar het is vooral een plek waar je als kerklid je accu kunt opladen. Waar je even bij kunt komen van de hectiek van buiten. Waar je gelijkgestemden ontmoet rond missie en zending, diaconaat, acties voor asielzoekers, armoede. Met die gelijkgestemden onderneem je eventueel kleinschalige activiteiten. De boodschap voor de samenleving als zodanig is er dus nog wel – zie bijvoor-

beeld de honderden kerkelijke groepen op terrein van ontwikkelingssamenwerking, zie het al genoemde grote aantal kerkleden dat actief is in vrijwilligerswerk. Maar het 'zorgpakket' van de kerken is te veel gericht op het individu.

Voor de duidelijkheid: er is wat mij betreft op zichzelf niets tegen individualisme, behalve wanneer het leidt tot een naar binnen gekeerde levenshouding. Een individualistisch ingesteld persoon kan zeker ook maatschappelijk georiënteerd zijn. Kerkelijke gezagsdragers en leidinggevendenden zouden de mensen weer met de kerkelijke boodschap de maatschappij in moeten sturen, in plaats van al hun energie te verbruiken aan kwesties van dogmatiek of kerkorde.

ONTWIKKELING VAN DE VAKBEWEGING

De wortels van de vakbeweging liggen in de kritiek op de ellendige uitwerking die het negentiende-eeuwse liberalisme had voor vooral de arbeiders, met name in de industrie en de agrarische sector. Die kritiek kwam eind negentiende eeuw met name vanuit de kerken. Arbeiders constateerden zelf dat hun situatie uitzichtloos was en het motiveerde hen zeer dat vanuit de kerk ook de boodschap kwam dat hun situatie onacceptabel. Priesters en dominees, notarissen en juristen, vanuit kerken geïnspireerd, namen het voortouw bij de vorming van organisaties. Het mensbeeld in de katholieke sociale leer en in protestantse kerken was de basis voor activiteiten van werkgevers- en werknemersorganisaties: de mens als verantwoordelijk wezen die in samenhang en in samenwerking met anderen vorm geeft aan de samenleving. Zij zagen de arbeidsorganisatie als samenwerkingsverband, niet als tegenstelling tussen kapitaal en arbeid.

Opvallend is dat de Nederlandse vakbeweging als algemene organisatie van start ging, dus niet als organisatie op

kerkelijke of levensbeschouwelijke verschillen maar in een gezamenlijke aanpak. De gezamenlijkheid verdween toen, onder invloed van Marx, begrippen als 'klassenstrijd' ook in de Nederlandse arbeidsverhoudingen een plek kregen. Toen verschoof het mensbeeld, van de mens die andere mensen nodig heeft om mens te worden en te blijven, naar andere mensen als tegenstander: werkgevers, kapitalisten. Deze visie – de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal – leidde ertoe dat er confessionele en socialistische organisaties ontstonden. Later splitsten ook de confessionele organisaties zich omdat de katholieke kerk graag een eigen instelling had in de vakbeweging. Er groeide een bont palet van beroepsorganisaties, vakorganisaties, streekgebonden vakbonden – elk met een eigen levensbeschouwelijke grondslag. Onderling streden ze om erkenning en machtsposities. En zelfs was er strijd binnen de eigen zuil, over wat wel en niet gezegd mocht worden.

Maar de zorgpakketten verschilden weinig en konden ook niet echt verschillen. Het ging alle bonden om materiële en juridische verbetering van de positie van de werknemer. Ze streden allemaal voor maatschappelijke rechten van werknemers, waaronder het recht op werkstaking. De vakbeweging zocht toen bewust de collectiviteit in haar zorgpakket: collectieve arbeidsovereenkomsten, arbeidswetgeving, sociale zekerheidsregelingen, regeling van beroepskwalificaties. De vakbeweging deed veel zelf. Sociale zekerheid was er niet, dus regelde men eigen onderlinge verzekeringen voor de leden.

De rode draad in de zorgpakketten van al die organisaties en bonden is subsidiariteit en verantwoordelijkheid in eigen kring, vooral bij de confessionele organisaties maar opvallend genoeg ook bij veel socialistische vakorganisaties. Collectiviteit was geen doel op zichzelf, maar de manier om het individu meer mogelijkheden te bieden. Men richtte zich op de collectiviteit met algemene waarden en normen, maar het doel was het individu in zijn of haar slechte positie te ondersteunen en te helpen om tot

een betere kwaliteit van leven te komen. De oprichters van wat nu de Dienstenbond CNV is, begonnen het vakbondswerk niet vanuit eigen behoefte en noodzaak maar omdat ze zagen dat anderen in hun sector een organisatie nodig hadden om hen te beschermen en te begeleiden. Het was hun directe vertaling van opvattingen die zij binnen de kerkelijke gemeenschap hadden geleerd. Zo groeide, vóór de Tweede Wereldoorlog nog dominant getekend door levensbeschouwelijke opvattingen, een grote hoeveelheid collectieve regelingen, uitmondend in wat de Nederlandse verzorgingsstaat ging heten. Binnen de verschillende politieke stromingen heersten daarover dezelfde opvattingen.

In de jaren zestig en zeventig zijn de opvattingen mijns inziens doorgeschoten naar collectivisering. De balans tussen individu en samenleving, tussen rechten en plichten raakte uit het zicht. De cultuur van de vrijheid ging domineren. Bij de uitvoering van de WAO bijvoorbeeld verschoof het accent van sociale zekerheid in het algemeen naar uitsluitend inkomenszekerheid. Daarin werd de oplossing gezocht, met individuele rechten als basis. Daarmee stond dat individu dan wel aan de kant, in tegenstelling tot wanneer de oplossing zou zijn gezocht in werkzekerheid en erbij blijven horen. Er was in die jaren ook te weinig oog voor het ontstaan van nieuwe machtsposities, die contraproductief werkten voor leden van de vakbeweging. De loonkostenontwikkeling, het denken in nationale voorzieningen, het realiseren van rechten voor iedereen op het hoogste niveau gingen de bedrijvigheid afremmen. Toen in de jaren zeventig werkloosheid ontstond, deed op een geheel nieuwe wijze zich de oude vraag opnieuw stellen wat de meest effectieve belangenbehartiging is. Net als in de kerken was men in de vakbeweging vanuit de overwegend collectieve oriëntatie het individu over het hoofd gaan zien. De correctie kwam pas door ernstige sociaal-economische problemen tot stand.

Het zorgpakket van de vakbeweging is nu weer veel meer op het individu gericht. Want ook de vakbeweging is een kind van haar tijd. En een slachtoffer, doordat naar mijn mening nu de op het individu gerichte benadering weer doorslaat. Je wordt geacht lid van een vakbond te zijn niet omdat je daarmee anderen wilt helpen, maar omdat je er voordeel uit kunt halen. De manier waarop de vakbeweging zich presenteert is daar ook op gericht. Voordelen in verzekeringspakketten, in je positie tegenover je werkgever, enzovoort, tot autoverzekeringen toe. Het resulteert in een onbalans, in onvermogen om als individu evenwicht te vinden tussen eigen ontplooiing en inzet voor een algemeen doel. De onbalans uit zich in de problematische verhouding tussen betaald werk en onbetaald werk, tussen zorg en arbeid, werk en gezin, vrije tijd en maatschappelijke verbanden. De onevenwichtigheid heeft soms irrationele kanten, zoals bij mensen die overwerk aannemen voor het geld, dat zij nodig hebben voor een flinke vakantie, die zij nodig hebben omdat het werk zo belastend is.

Individuele verantwoordelijkheid is een ideaal geworden dat algemeen wordt nagestreefd. Van daaruit maakt iedereen zijn en haar afwegingen tussen de hierboven genoemde zaken. Op zichzelf hoeft dat niet bij voorbaat te leiden tot een onbalans tussen eigen ontplooiing en inzet voor de gemeenschap, maar het is wel vaak de uitkomst doordat tegenkrachten, met het gemeenschappelijke als inspiratiebron, ontbreken. Er is niet meer een krachtig en werkzaam moreel appèl vanuit kerkelijke opvattingen. Vakbeweging én kerken hebben te weinig oog voor de nieuwe onbalans tussen individuele ontplooiing en inzet voor de gemeenschap. Net als ruim een eeuw terug moeten mensen zelf maar zien hoe zij individueel elke keer die afweging moeten maken en waar zij hun energie gaan inzetten. Het ontbreekt aan een effectieve ondersteuning van het individu hierbij, met name aan morele ondersteuning.

Dat valt vooral op omdat al zo veel is gezegd en geschreven over het spanningsveld tussen solidariteit en zelfredzaamheid. Emile Durkheim beschreef uitgebreid het proces van individualisering van solidariteit. Mensen zijn meer van elkaar afhankelijk geworden door het proces van arbeidsdeling. Iedereen heeft een specifieke taak te vervullen en is er zeer van afhankelijk of anderen hún specifieke taken goed vervullen. Dat maakt een nieuw soort onderlinge solidariteit onmisbaar, niet op grond van de inhoudelijke normeringen die worden geleverd door bijvoorbeeld kerken maar doordat mensen in de huidige intens georganiseerde samenleving zo van elkaar afhankelijk geworden zijn.

Maar tegelijk domineren niet de collectiviteiten met hun gelijkvormigheid en hun gelijkheid van de leden, maar een cultuur van individualisering en van de verschillen. Mensen gaan niet meer op in het collectief, maar willen zich onderscheiden met een eigen positie, een eigen plek binnen een gemeenschap. Durkheim wees erop dat zo'n positie – individualiteit binnen een collectiviteit – moeilijk kan worden. Te weinig wordt gesproken over de risico's als de balans doorslaat naar de individuele verzelfstandiging. Of het dan zich gaat uiten in egoïsme of in altruïsme is niet bij voorbaat te duiden.

Individualisering, kenmerk van de Europese cultuurgeschiedenis, is overigens ook te vinden in de godsdienstgeschiedenis van het westen vanaf Augustinus, en vooral in de echte revolutie die reformatie heet. Het is de individuele gelovige die rechtstreeks verantwoording schuldig is aan zijn Heer en die zelf nadenkt over de vormgeving van zijn leven. En hoe hij of zij gestalte geeft aan de individuele verantwoordelijkheid om bij te dragen aan het Koninkrijk Gods.

Kerk en vakbeweging staan beide voor de uitdaging om nieuwe evenwichten te helpen bereiken tussen individualisme en verantwoordelijkheid voor het gemeenschappelijke, voor de samenleving als zodanig. Dat vraagt om nieuwe 'zorgproducten', onconventionele combinaties, nieuwe vormen en nog ongebruikte instrumenten. Ik wil er hier een aantal noemen, niet zozeer als uitputtend programma alswel als voorbeelden. Maar ik waarschuw hierbij vooraf opnieuw voor het gevaar van het denken in termen van producten en dienstverlening, omdat we gewend zijn geraakt om bij deze termen te denken aan individuele 'klienten', waardoor de terminologie juist kan bijdragen aan de onbalans tussen individu en gezamenlijkheid. Het gaat om 'zorgproducten' of activiteiten die ideale en intrinsieke gedrevenheid aan de ene kant combineren met zakelijkheid en dienstverlening aan de andere kant. Het zijn de twee kanten waarin kerk en vakbond zich van hun sterke kant kunnen onderscheiden. Combinaties tussen die twee zullen synergie en meerwaarde opleveren. Het formuleren van idealen en authentieke gedrevenheid, leven van en met een opdracht, is eerder te vinden in de bronnen van de kerk dan in de specifieke activiteiten van de vakbeweging. Anderzijds kan de kerk leren van de activiteiten van een vakbond als het gaat om zakelijkheid en gerichte ondersteuning van individuen.

De kracht van de kerk ligt dan, zo blijkt uit het onderzoek 'God in Nederland',² in de publieke en politieke uitspraken vanuit de geloofstraditie, ook vandaag nog. Het leergezag van de kerk, in de brede zin van het woord, kan leiden tot persoonlijke geloofsopbouw en gemeenschap van gelovigen. De vakbeweging kan maatschappelijke activiteiten en specifieke sociaal-economische acties ondernemen tegen de achtergrond van een appel vanuit de kerk. Het gaat er niet om elkaars taak over te nemen, maar om

vanuit de gezamenlijke basis te kijken wie waar verstandige dingen kan doen.

Er is juist nu reden om opnieuw naar zulke combinaties te zoeken, gezien de ontwikkelingsgang van de verzorgingsstaat. Kerken inspireerden ruim een eeuw geleden tot sociale bewegingen, die vervolgens taken overnamen, waardoor het 'speelveld' voor de kerken veranderde en in sommige opzichten kleiner werd. Mede geïnspireerd door de sociale bewegingen bouwde de overheid een verzorgingsstaat op, en veranderde zodoende het 'speelveld' voor de vakbeweging die een aantal zaken voortaan aan de overheid kon overlaten. Vandaag is die verzorgingsstaat aan sterke veranderingen onderhevig. Dan is het tijd voor kerken en vakbeweging om zich te bezinnen wat die veranderingen betekenen voor hún taak. Het is – gelukkig – niet zo dat het 'speelveld' weer helemaal open ligt, maar er zijn wel nieuwe dingen te doen.

Een andere opmerking vooraf is dat een organisatie vandaag telkens weer haar gezag moet bevestigen, wil zij een rol als relevante speler in de maatschappelijke ontwikkelingen kunnen blijven vervullen. Draagvlak is niet iets dat eens wordt geschapen en daarna onveranderd aanwezig blijft. Het gaat om herkenning van toegevoegde waarde en om de mogelijkheid dat je je als lid met die organisatie kunt identificeren en trots kunt zijn op 'jouw' organisatie.

MOGELIJKHEDEN

Er is een sterke behoefte aan ondersteuning in zingeving. In kringen van ondernemers en managers is een snel groeiende beweging gaande in de richting van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Verlichte ondernemers maken zich zorgen over het milieu en het materialisme. In dit veld ontwikkelt zich een advies- en trainingspraktijk voor mensen in leidinggevende posities op zoek naar intrinsieke motivatie. De brochures en uitnodigingen gaan over aan-

dacht, spiritueel leiderschap, ‘empowerment’, ‘servant leadership’, de menselijke maat, missieontwikkeling. De kerken laten dit gebeuren, hoewel dit terrein hun ‘core business’ is. Hier moet een combinatie te maken zijn, waarbij de oude rijkdom van de kerken en de nieuwe behoeftigen met elkaar verbonden raken. Daarvoor zijn nieuwe vormen nodig, want met de oude vormen van het kerkelijk werk – kerkdiensten, pastoraat, dogma’s – bereikt men de nieuwe behoeftigen niet. Hier ligt dus zeker nog een probleem. Maar door het werk nu over te laten aan andere partijen die zich vooral als commerciële marktpartij opstellen, verzaken kerken hun taak.

CNV-bonden krijgen vaak de vraag van leden om te praten over de ethiek van de arbeid en over wat het mensbeeld van de verantwoordelijke mens vandaag impliceert. Het is in wezen eenzelfde vraag naar ondersteuning bij zingeving in de arbeid als in het voorbeeld hierboven, alleen op een ander niveau in de arbeidsorganisaties. Ook hier moet een nieuwe zinvolle combinatie met inbreng vanuit de kerken te maken zijn.

Een van de functies van kerken is de inloof functie. Kerkgebouwen zelf hadden die functie voor mensen die in de drukte van alledag even de rust of troost zochten. Daarnaast zijn er sociale inloofactiviteiten ontstaan. Waarom zou deze werkvorm beperkt moeten blijven tot gebouwen en zalen die ‘van de kerk’ zijn? Hier is denkbaar om vanuit de kerken te streven naar combinaties met andere plaatsen met een inloof functie, van opvanginstellingen maar ook van zoiets als bijvoorbeeld een manege als die zich toevaltig tot een sociaal contactpunt heeft ontwikkeld. Kerken moeten de durf hebben om dit type onorthodoxe combinaties te zoeken en in nieuwe, aangepaste vormen hun diensten aan de samenleving aan te bieden.

Medewerkers van gemeentelijke sociale diensten lopen tegen veel zingevingsvragen op. De meesten gaan er met de beste bedoelingen mee om, maar ze zijn er niet in getraind of opgeleid en het hoort formeel ook niet bij hun

taak. Waarom zou hier geen combinatie met kerken en vakbeweging mogelijk zijn die in de behoeften voorziet?

In een van de provinciesteden ging onlangs de administrateur van de Hervormde Kerk met pensioen. Binnen korte tijd kreeg de gemeentelijke sociale dienst steeds meer aanvragen, terwijl bij de hervormde diakonie het aantal verzoeken om ondersteuning terugliep. Deze administrateur bleek niet alleen de rekeningen goed bij te houden, maar was ook een belangrijk sociaal aanspreekpunt, een knooppunt waarlangs van alles geregeld werd. Maar juist dit soort aanspreekpunten voor sociale activiteiten zijn in de loop van de jaren bij de kerken wegbezuinigd. Eigenlijk hebben de kerken een groot deel van hun infrastructuur afgebroken; er is nog een omvangrijk vrijwilligerswerk, maar dat wordt – zakelijk gezien – verwaarloosd, alsof het niet zou behoren tot wellicht het kostbaarste kerkelijk kapitaal. Vrijwilligersmanagement – hoe leid je op voldoende zakelijke wijze een lokaal apparaat dat vooral op vrijwilligers draait? – zou een belangrijk onderdeel moeten zijn van de opleiding voor predikanten en pastores.

Een zorgorganisatie in Brabant kreeg tien zorgvragers die volgens de normen recht hadden op 24-uurszorg. Dat kostte ongeveer een ton per cliënt per jaar, dus samen een miljoen gulden. Medewerkers van de instelling twijfelden of 24-uurszorg wel écht de oplossing was voor de betrokkenen en besloten uitgebreid met alle tien te gaan praten om erachter te komen wat zij nu het liefst zouden willen. Voor twee van de tien bleek opname toch acuut nodig. Maar de overige acht zouden geholpen zijn met een flink aantal keren per week opzoeken en begeleiden. Het was niet zo dat de benodigde verpleging of medische behandeling opname vereisten. Maar waar haal je mensen vandaan die hen vaak kunnen opzoeken? Dus was er de indicatie ‘opname’ uitgekomen. De medewerkers die op onderzoek waren uitgegaan, legden zich er niet bij neer en zochten uit welke sociale netwerken er ter plaatse bestonden. Die heb-

ben zij nu ingeschakeld, met name kerkelijke netwerken. Het werk van de zorginstelling voor deze acht cliënten bestaat nu vooral uit het organiseren van aandacht en het kost de instelling 20 mille. Het gaat niet om die 780.000 gulden voordeel voor de samenleving maar om de winst voor de cliënten, de arbeidsvreugde voor de medewerkers van de zorginstelling, de voldoening bij de vrijwilligers die zich laten inschakelen, en de sociale cohesie in deze lokale gemeenschap.

Het zou een geweldige stunt zijn geweest en een goede investering in de toekomst als de kerken Oininio hadden overgenomen toen dat failliet ging. Wat mij betreft had directeur Heijn dan op een van de etages mogen doorgaan. Maar in andere ruimten zouden kerken dan hún aanbod op gebied van zingeving moeten doen, maar wel met eigentijdse vormen en zonder het dwangmatige en theemuts-achtige dat nog kleeft aan het imago van wat kerken te bieden hebben. Het gaat in wezen om reflectie, troost, zingevingsvragen en gemeenschapszin. Mensen met geld zijn nu soms bereid tot duizend gulden per dagdeel te betalen voor een therapie met deze ingrediënten. Ik neem het hen niet af, maar kerken hebben ook iets te bieden.

Kerkmensen zouden hun ervaringen en kennis met armoede en stukgelopen of stukgemaakte mensen beter maatschappelijk en politiek vertalen. De Raad van Kerken, de moderamina en de bisschoppenconferentie zijn de afgelopen jaren te voorzichtig geweest in hun uitspraken over maatschappelijke kwesties, mogelijk uit angst dat individuele gelovigen hun zullen verwijten dat zij zelf mondig genoeg zijn om politieke keuzes te maken. Maar intussen blijven mensen met wezenlijke vragen daarmee zitten zónder kerkelijk leiderschap. In de discussie over bijvoorbeeld de grote belastingherziening was een van de vragen in de discussies of de herziening nog wel met rechtvaardigheid te maken had en hoe het zit met de hypotheekrente en de rechtvaardigheidsvraag. Maar de kerken heb ik in die discussie niet gehoord. Hetzelfde geldt voor snelle verrijkin-

gen met optieregelingen. De kerken geven mij geen houvast bij de vraag wat we daarvan moeten vinden. Uitzonderingen daargelaten waar het individuele bisschoppen of predikanten betreft. Tegelijk verliezen kerken veel energie aan het Samen-op-Weg-proces, aan discussie over predikantenopleidingen en aan de opvattingen van een nieuwbenoemde bisschop. Dat gaat ten koste van energie ten behoeve van het lokale niveau. Kerken moeten juist op dat niveau zoeken naar nieuwe combinaties met andere groepen of bewegingen, waarbij maatschappelijk activisme en bezinning en reflectie worden gecombineerd.

Ritualisering is een instrument dat mensen gebruiken voor zingeving in hun leven. De kerken hadden altijd veel te bieden in de rituelen rond geboorte/doop, biecht (ritueel van een open oor voor de ander), trouwen, overlijden. Hier moet gezocht worden naar nieuwe vormen waarmee, zonder leerstelligheid voorop te zetten, weer grotere groepen kunnen worden bediend. Kerken hebben goud in hun handen; zij moeten zich dat niet laten afpakken door s b s 6 of allerlei managementgoeroe's.

Een voorbeeld van zo'n nieuwe vormgeving zijn de gesprekken die in 1996 en 1997 werden gevoerd tussen de Raad van Kerken, Pax Christi, Amnesty International en Shell op het Instituut Kerk en Wereld. Vijftig mensen, in wisselende samenstelling, namen eraan deel. Onderwerpen waren duurzame ontwikkeling, arbeidsparticipatie, mensenrechten. Aanleiding voor Shell was met name de kritiek op Shell vanwege de affaire met de Brent Spar en op de rol van Shell in Nigeria. Deze affaires hadden bij Shell een interne bezinning op haar doelstellingen en werkwijzen op gang gebracht. Van hun kant wilden de kerken inhoudelijk onderbouwd en beargumenteerd inbreng leveren voor de meningsvorming over duurzaamheid, participatie en mensenrechten binnen Shell.

Vakbonden – met hun kennis van sociale regelingen en lobbywerk – en kerken – met hun grote bereik via pastoraal werk en vrijwilligers – hebben veel kennis in huis. In

samenwerking zouden zij nieuwe ‘zorgproducten’ kunnen ontwikkelen bestaande uit pastorale aandacht en sociale begeleiding. De Bijbel opteert voor de arme, maar dat wil niet zeggen dat men dus een politieke organisatie moet worden. Ik zou wel wensen dat men weer een ‘Rerum Novarum’ zou durven schrijven met als grondslag de problemen en noden van nu.

De methodes gebruikt bij sponsoring kunnen in bepaalde opzichten als voorbeeld dienen voor nieuwe vormen die kerken kunnen ontwikkelen. Bij een restauratie of andere geldinzameling zou je de mogelijkheid kunnen bieden aan bedrijven en particulieren om te ‘tekenen’ voor een bepaald onderdeel: een deur, stenen, het koperwerk, enzovoort. Bij een nieuwe activiteit, zoals een inloophuis of een steungroep van en voor bijstandsvrouwen of een kerk in een nieuwe wijk, zou deze activiteit gericht onder de financiële hoede genomen kunnen worden door een sponsor.

Nog beter is het als zo’n sponsor niet alleen financieel participeert, maar bijvoorbeeld ook in natura diensten verleent en in ruil betrokken raakt bij wat kerken te bieden hebben. Zo hoorde ik onlangs een pleidooi om, naar het voorbeeld van voetbalstadions, ook in kerken weer ‘business seats’ in te stellen, of in kerkgebouwen metalen plaatjes te bevestigen met wie financieel bijdroeg aan de renovatie van dit stukje kerkgebouw. Het zou kunnen helpen om nieuwe groepen binnen te krijgen. Je kunt hier aarzelen of dit wel zo’n goed idee is. Maar wat is er tegen om het om te draaien: als een bedrijf bereid is iets van de kerk of het gebouw te sponsoren, waarom kan de kerk dan niet aanbieden iets terug te doen? Dat zou een cantatedienst kunnen zijn voor het personeel of de leiding van het bedrijf, of een aanbod om geestelijke zorg voor het personeel op zich te nemen, of vormen die men in gezamenlijk overleg ontwikkelt. Kerken moeten oog voor krijgen voor waar zij nieuwe coalities kunnen smeden.

Nog steeds is er sprake van armoede in de Nederlandse

samenleving. Wie zoekt wie op? Kerken hebben nog steeds ogen en oren, en armen en instrumenten, om te kijken in de uithoeken van de samenleving en daar iets te doen. Waarom organiseren zij niet samen met de vakbeweging inloopavonden en inloophuizen waar mensen op verhaal kunnen komen, maar ook concreet kunnen worden geholpen met vragen rond hun uitkering, huursubsidie, schuldsanering enzovoort. Kerken en vakbeweging moeten nadenken hoe zij elkaars kennis en netwerken kunnen combineren.

Een dergelijke ontwikkeling van nieuwe initiatieven vraagt van de kerken dat zij het aandurven zichzelf ook professioneel te zien als arbeidsorganisatie, als vrijwilligersorganisatie, als ontmoetingsplaats voor mensen met verschillende achtergronden, posities en wensen, als voorportaal voor maatschappelijke actie en activiteit. Dit vraagt ruimte voor verscheidenheid in opvattingen binnen de kerk, het maken van de spagaat tussen een groter geheel met kleine, veelkleurige identiteiten. Men moet durven gedifferentieerd te zijn. Authenticiteit is dan belangrijker dan uniformiteit. In bedrijfsorganisatorische termen betekent dit: een prima 'backoffice' organisatie met veelkleurige 'front-offices'. Kerken en ook vakbonden moeten in hun activiteiten als 'frontoffice' proberen daar te zijn waar kleinschalige activiteiten ondersteund moeten worden, maar altijd in verbinding met de grote samenlevingsvragen. Daarbij kan heel goed het 'product' van de kerken en dat van de vakbeweging samenvallen.

ONTMOETINGSPLAATS

De samenleving hunkert naar visie op arbeid, naar schuilplekken waar mensen met elkaar kunnen praten over wat hen beweegt en waar hun zorgen liggen, naar een oriënterend kader om praktische problemen te benaderen. Zin-

gevingvragen gaan niet alleen over het begin en het einde van het leven, maar ook over arbeidsverhoudingen, de relatie met je collega, de spanning tussen betaald werk en zorgtaken, het weten waar verantwoordelijkheid en loyaliteit beginnen en ophouden, en waar je elkaar helpt in de privérelatie, of in arbeidsorganisaties of in maatschappelijk verband. enzovoort. Waar bieden vakbond en kerk die schuilplaats, die ontmoetingsplaats, die rustplaats? We zijn het vieren en vasten verleerd. Durft de vakbeweging het aan om haar leden in samenspraak en samenhang met kerken dat vieren en vasten weer te leren en praktisch toe te passen? Het zou kunnen helpen tegen de druk van de 24-uursactiviteiten.

Het gaat, zoals hierboven gezegd, om het vinden van nieuwe evenwichten tussen individualiteit en gemeenschap. Daarbij gaat het om het opnieuw formuleren van gemeenschappelijk aanvaarde waarden over heel concrete, dagelijkse dingen van het leven, zoals de verdeling van tijd en energie tussen arbeid en gezin, betaald werk en onbetaalde zorg, relaties, enzovoort. Kerken spelen nu, in een op drift geraakte samenleving, te weinig hun rol bij de zoektocht naar nieuwe formuleringen voor gemeenschappelijk aanvaarde waarden.

Dienstbaarheid aan God en medemens is de kernopdracht die al bijna 2000 jaar binnen de christelijke kerken wordt uitgetekend en overgedragen. Is het geen uitdagend perspectief voor kerk en vakbond om die kern van dienstbaarheid weer zichtbaar te maken in de diensten en producten die voor en aan de samenleving worden geboden? Ik pleit voor herbronning, herijking van bestaande werkwijzen en methoden, en ontwikkeling van nieuwe, om bij te dragen aan het perspectief voor mens en samenleving op de drempel van de nieuwe eeuw.

NOTEN

- 1 *Rerum Novarum* (1891), Hilversum 1961.
- 2 Dekker, G., Hart, J. de en Peters, J. *God in Nederland 1966-1996* Amsterdam 1997.